

Wijk C in Utrecht

Wijk C is de enige Utrechtse wijk die zijn naamgeving uit de Franse tijd (1795) heeft behouden. Waarom dat zo is weet niemand. Wellicht dat de oude naam 'Wijk van de Handvoetboog' de lading niet meer dekte. Maar het kan ook zijn dat Wijk C beter bekte. Hoe het ook zij, Wijk C staat tot op de dag van vandaag bekend als de oudste en grootste voormalige volksbuurt van Utrecht. Met nadruk op voormalig, want als je er nu rondloopt, daar in de noordelijke punt van het stadscentrum, merk je niets van armoede of belabberde woonomstandigheden. Het gemiddelde inkomen en opleidingsniveau wijkt nauwelijks af van het Utrechtse gemiddelde. Je moet achter de gevels van de belangrijkste doorgaande straten kijken om nog iets van die voormalige volksbuurt op te snuiven.

Restanten van de volksbuurt

Zo kom je in de zuidwesthoek van Wijk C, achter een drukke winkelstraat, een buurt tegen van enige leeftijd. Hier zat in de roerige jaren 80 de Buurtwinkel; geen winkel maar een ontmoetingsplaats voor actievoerders en bewoners.

De Willemstraat met Buurtwinkel (Gemeente Archief Utrecht).

In de noordoosthoek van Wijk C kom je achter een hoog appartementenblok langs de noord-zuid lopende Sint Jacobsstraat nieuwe sociale woningen tegen. Daar wonen Wijk C-ers die na de sloop van hun krotten terugkeerden naar deze nieuwbouw. Zij zitten gewoon op straat, net zoals ze dat vroeger ook al deden in hun volksbuurt.

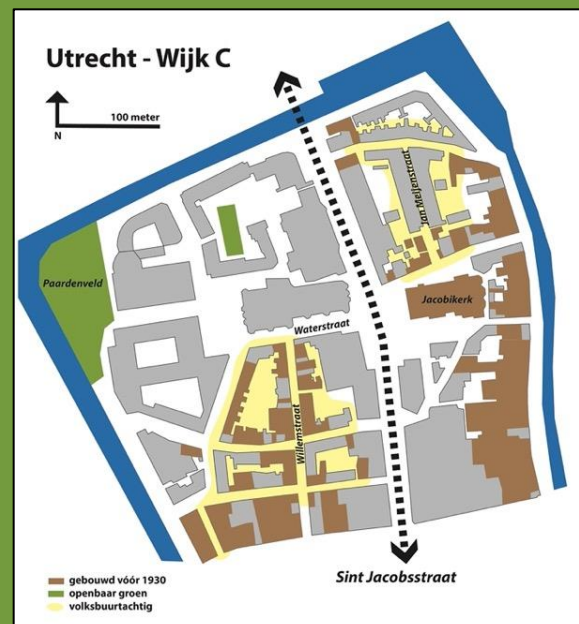
Straattaferelen uit de Jan Meijenstraat.

Beide buurten staan in onderstaande plattegrond in geel aangegeven. Het zijn restanten van zowel een oude volksbuurt als van een volksbuurtcultuur, een cultuur die ondanks grootschalige sloop kennelijk niet helemaal verdwijnt. Het plaatselijke Volksbuurtmuseum draagt daar natuurlijk ook aan bij.

Vroege en late cityvorming

Je vraagt je natuurlijk af wat hier allemaal aan voorafging. De kern van dát verhaal is 'cityvorming', een woord dat afkomstig is uit Amerika, waar de economische functie van stadscentra belangrijker is dan de woonfunctie. Woningen ruimen het veld voor kantoren, winkelcentra, cultuurpaleizen en parkeergarages met grote aanvoerwegen.

In Nederland krijgt dat pas voet aan de grond na de Tweede Wereldoorlog, met als grote voorbeeld het nieuwe stadscentrum van Rotterdam. Ook Utrecht pakt die trend op met het project Hoog Catharijne uit 1964, een particulier initiatief dat het min of meer cadeau kreeg.

Niet iedereen beseft dat deze cityvorming in Utrecht een voorloper kende met het uitbreidingsplan van Berlage en Holsboer uit 1920. Zodoende hebben we hier een vroege en een late cityvorming, waar Wijk C veel mee te maken kreeg.

De Catharijnebaan onder winkelcentrum Hoog Catharijne door. Lange tijd een autoweg, nu weer een singel.

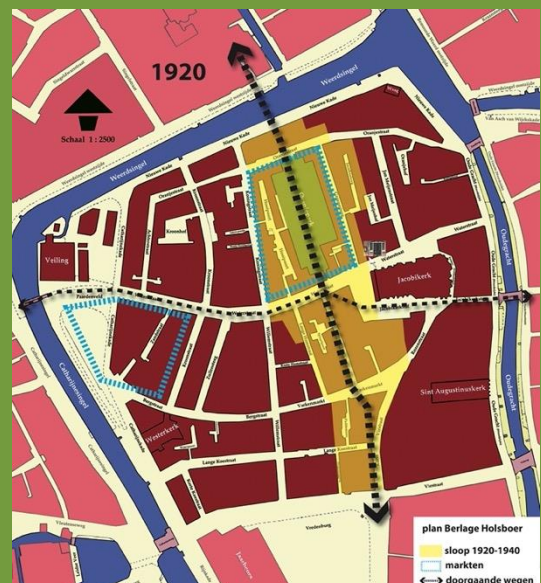
Sint Jacobsstraat vanaf Jacobikerk richting Vredenburg.

Bij de late cityvorming liepen de hoofdwegen uit het verkeersplan van 1958, dat de gemeente samen met een Duitse verkeerskundige in 1958 bedacht, over te dempen singels. Die sloten wonderwel aan op het winkelcentrum Hoog Catharijne als op de reeds aangelegde Sint Jacobsstraat uit de vroege cityvorming. Laatstgenoemde hoefde alleen nog maar over het centrale stadsplein Vredenburg verlengd te worden. Dat vond overigens nooit plaats, omdat het grootschalige denken van de gemeente omstreeks 1970 ter discussie kwam te staan. Ook van die gedempte singels is slechts een klein deel gerealiseerd en inmiddels weer in oorspronkelijke staat teruggebracht (zie bovenstaande foto's).

Voor volksbuurt Wijk C was het toen eigenlijk al te laat. Dat had in 1920 met het toenmalige uitbreidingsplan al kennis gemaakt met cityvorming.

Uitbreidingsplan 1920

Het uitbreidingsplan van Berlage en Holsboer, dat in 1920 op tafel kwam en in 1924 werd goedgekeurd, ging uit van grootschalige sloop van de volksbuurt voor de aanleg van een aanvoerweg vanuit de nieuwe noordelijke stadswijken naar het centrum, de Sint Jacobsstraat. Ook tekenden zij een oost-westroute die nooit gerealiseerd is. Én zij tekenden twee markten die ook niet gerealiseerd zijn. De realisatie van beide markten werden door twee bouwplannen al dan niet bewust gedwarsboomd.

Het ene plan uit 1928 betref de bouw van de Gemeentelijke Bank van Lening op het snijpunt van de twee kruisende wegen, daar waar de noordelijke markt zou komen. Het tweede betref het Hoofdbureau van Politie in 1930 op de westelijke markt, dichtbij de veiling die in 1928 verhuisde naar een wijk aan de andere kant van het spoor. De varkensmarkt vertrok ook. Hierdoor raakten veel volksbuurtbewoners in een paar jaar tijd hun broodwinning kwijt. Toen al werd duidelijk dat de gemeente iets anders met cityvorming voor ogen had dan Berlage en Holsboer.

Zeker zo dramatisch was de aanleg van de Sint Jacobsstraat die van noord naar zuid de volksbuurt doormidden snijdt. Berlage en Holsboer tekenden het te slopen gebied nogal ruim (zie het gele vlak in bovenstaande tekening). Daar lagen enkele beruchte sloppen en een parkje, het Oranjepark.

De volksbuurt verdwijnt

Eén van de sloppen die verdween was de Hooipoort. In het weekblad Utrecht in Woord en Beeld uit 1929 staat een foto van de Hooipoort met de profetische woorden “In het hartje van voormalig Wijk C...”

Het woord ‘voormalig’ verwijst hier naar de naam van Wijk C die de Fransen aan de wijk gaven. Deze zou verdwijnen, maar bleef uiteindelijk tot op de dag van vandaag.

Je zou ook kunnen denken dat de wijk zelf zou verdwijnen. De bewoners moesten immers verhuizen. Een deel ervan kwam wederom in de Hooipoort terecht, in de Tweede Hooipoort wel te verstaan, een woonschool die in 1927 in de wijk Ondiep het daglicht zag, ten noorden van Wijk C. Hier werden de bewoners opgevoed en goed in de gaten gehouden.

Hoe levendig het in de volksbuurt destijds was, zien we niet alleen op bovenstaande foto, maar kunnen we ook aflezen aan de inwoneraantallen.

In 1866 telde Wijk C nog circa 8100 inwoners. In 1936, tijdens de sloopwerkzaamheden, nog 2800 inwoners. In 1966 nog maar 1500. Daarna daalde het nog verder naar 1300 in 2022. Uiteindelijk woont hier dus nog maar eenzesde van het oorspronkelijke aantal bewoners uit 1866. Uiteraard heeft dat niet alleen met cityvorming te maken, maar ook met de landelijke daling van de gemiddelde woningbezetting.

In het hartje van voormalig Wijk C ligt de Hooipoort, geheel ingebouwd tussen de omliggende straten. 't Is hier nog een echt stukje „Oud-Utrecht”.

1929 Hooipoort (Gemeente Archief Utrecht).

Naast de Hooipoort lag het Oranjepark dat eveneens moest verdwijnen voor de aanleg van de Sint Jacobsstraat. Het ontstaan van dit park is te danken aan de cholera-epidemieën van 1832, 1848 en 1866, die Wijk C het hardst troffen. De gemeente besefte destijds weliswaar dat ze voor de volksgezondheid in deze dicht opeengepakte krottenwijk meer ruimte moest maken, maar grond aankopen om er groen aan te leggen ging het budget te boven. Her en der haalde ze daarom alleen op binnenterreinen wat beerputten, varkenshokken en mesthopen weg.

De echte gelegenheid om ruimte te maken deed zich pas voor in 1883 toen rijke Utrechtse in de bres sprongen om het Oranjepark aan te leggen. De naam dankt het aan de koningsgezindheid van de Wijk C-ers. Het park werd een ongemeen succes onder de volksbuurtbewoners. De kinderen uit de sloppen kregen er een speeltuin. Hier organiseerde de Vereniging Oranjepark ook allerlei evenementen.

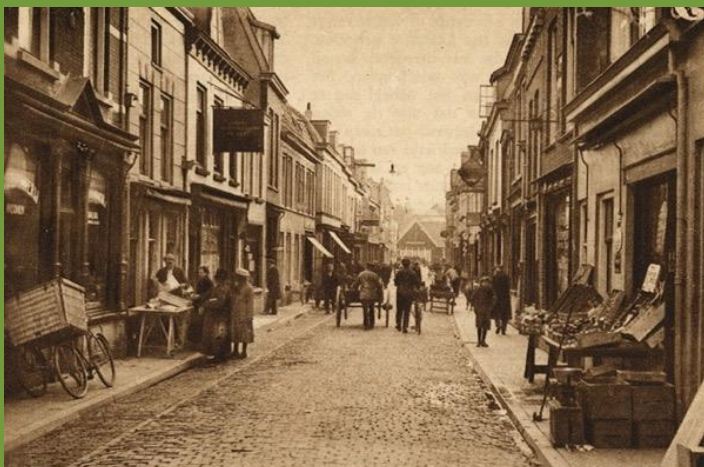
1923 Koninginnedag in Oranjepark met burgemeester (Gemeente Archief Utrecht).

Niemand uit de buurt kon toen bevroeden dat Berlage en Holsboer in hun uitbreidingsplan van 1924 het Oranjepark, samen met de aanpalende Hooipoort, van de kaart gumden om er een markt in te tekenen.

Op 24 november 1924, toen het park al op de nominatie stond om te verdwijnen, opende ongeveer 100 meter verderop het Oranjehuis zijn deuren. In dit verenigingsgebouw organiseerde de Vereniging Oranjepark tot aan het verdwijnen van het Oranjepark in 1939 allerlei activiteiten. Daarna kwamen er andere functies in tot aan de sloop in 1972.

De bruisende volksbuurt

Waar het ook gonsde van het leven was de winkelstraat van Wijk C, de Willemstraat, die vanaf het Vredenburg - waar de Jaarbeurs stond - naar bovengenoemde Hooipoort en Oranjepark liep.

1928 Willemstraat richting de Jaarbeurs op Vredenburg (Gemeente Archief Utrecht).

Winkels, kroegen en kleine werkplaatsen wisselden elkaar hier af. Voor drinkwater moesten de bewoners naar de kruising van de Willemstraat en de Waterstraat, dichtbij de Hooipoort en het Oranjepark, waar in 1900 nog een waterpomp stond.

Je zou deze plek gerust het 'epicentrum' van de volksbuurt kunnen noemen, daar waar iedereen kwam, of ze nu uit de kerk kwamen of uit de winkelstraat dan wel naastgelegen kroeg. Overigens speelde religie een niet onbelangrijke rol in Wijk C, vooral als het gaat om liefdadigheid. De volksbuurtbewoners konden gewoonweg niet zonder. Sociale voorzieningen voor werklozen en ouderen kwamen immers pas na 1950 van de grond.

De Bijstandswet dateert van 1965. Ook de Diaconieschool voor de allerarmste kinderen naast de Jacobikerk maakte deel uit van die liefdadigheid. Na ruim 200 jaar gingen in 1965 de schooldeuren dicht. In 1983 gingen ze vervolgens weer open voor een buurthuis dat tien jaar later weer plaatsmaakte voor het huidige Volksbuurtmuseum. In die periode verzamelden een groep bewoners talloze foto's die onderdeel zijn van de huidige museumcollectie. Inmiddels is het Volksbuurtmuseum uitgegroeid tot een professioneel museum waarin het leven in een volksbuurt op verschillende manieren getoond wordt. Talloze vrijwilligers dragen hieraan bij.

Circa 1900 Waterstraat richting Jacobikerk, rechts Willemstraat (Gemeente Archief Utrecht).

1990 Buurthuis Wijk C (Gemeentearchief Utrecht) nu Volksbuurtmuseum.

Wijk C Komitee

Het Wijk C Komitee, de aanjager van zowel het buurthuis als het museum, ontstond in 1974 uit ongeruste buurtbewoners, die in hun eigen opgerichte Buurtwinkel vergaderden. Hier schreven ze bezwaarschriften en pamfletten om het gemeentebestuur en de publieke opinie van hun zaak te overtuigen. De nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening uit 1965, waarin inspraak wettelijk verankerd werd, bood hen de mogelijkheid daartoe. Het gemeentebestuur kon hier niet zomaar aan voorbij gaan. Bij het eerdere uitbreidingsplan uit 1920, het verkeersplan uit 1958 en het plan Hoog Catharijne uit 1964 was dat nog wel het geval.

Een van de eerste zaken waar het Wijk C Komitee fel tegen protesteerde was het nieuwe bestemmingsplan voor Wijk C uit 1977. In tegenstelling tot de rest van het stadscentrum maakte Wijk C geen deel uit van het Rijksbeschermd Stadsgezicht uit 1975, om de doodeenvoudige reden dat hier al te veel gesloopt was.

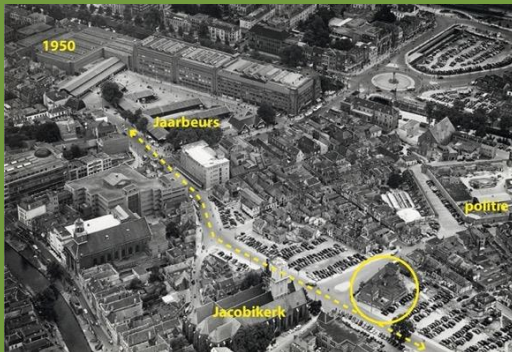
Al bij de inventarisatie maakte het heftig bezwaar tegen onder andere de ingetekende parkeerplaatsen waar het liever sociale woningbouw zag. Uiteindelijk is – met dank aan het Wijk C Komitee - op al die plekken (sociale) woningbouw gekomen. Als het aan de gemeente had gelegen stonden er nu meer parkeergarages, kantoren en flats.

1977 Inventarisatie voor Bestemmingsplan Oude Stad (Gemeente Archief Utrecht).

De met een P gemarkeerde lege plekken op bovenstaande inventarisatiekaart waren overigens niet het gevolg van de beruchte verkeersplannen, noch van de plannen voor Hoog Catharijne, maar van het oude uitbreidingsplan uit 1920 en van sloop na de Tweede Wereldoorlog.

Ter illustratie hiervan zien we op deze luchtfoto hoe de geparkeerde auto's al in 1950 bezitnamen van de gronden waar ooit krakkemikkelige huisjes stonden, krotten wellicht. De volksbuurt lag toen al op apegapen. Tussen al die geparkeerde auto's stond tegenover de Jacobikerk een kantoorgebouw moederziel alleen, de Gemeentelijke Bank van Lening uit 1928 (gele cirkel). Nota bene op een plek waar Berlage en Holsboer in hun uitbreidingsplan van 1920 een markt in gedachte hadden. Nota bene op een plek waar Berlage en Holsboer in hun uitbreidingsplan van 1920 een markt in gedachte hadden.

1950 Sint Jacobsstraat zuid richting Jaarbeurs op Vredeburg (Gemeente Archief Utrecht).

1969 Sint Jacobsstraat noord, links Bank van Lening (Gemeente Archief Utrecht).

Het is nu bijna niet meer voor te stellen dat veel Utrechters de volksbuurt Wijk C meden vanwege de vuiligheid en het ruwe gedrag van de bewoners. Je ging er met een bocht omheen. Het was een wereld op zich waar iedereen elkaar kende en men elkaar nodig had.

Met de cityvorming die na 1920 op gang kwam, veranderde deze naar binnen gekeerde volksbuurt in een stadswijk waar je dwars doorheen gaat, ook al proef je her en der nog wel wat van die eigen wereld.

Bronnen:

Berlage en Holsboer: Toelichting bij uitbreidingsplan (1920 en 1924)

R. Blijstra: 2000 jaar Utrecht (1969)

Gemeente Utrecht: Bestemmingsplan Oude Stad, deelplan Wijk C (1985)

Gemeente Utrecht: Ontwikkelingsmogelijkheden Wijk C (1973)

Bregje van Gend: Met de camera door Wijk C (1999)

L. Heerma van Voss e.a.: Wijk C, het hart klopt door (1983)

De Onderste Steen, dubbelnummer Wijk C (1982)

K. Visser: Dertig jaar stadsontwikkeling in Utrecht 1970-2000 (2001)

H. van de Wal, J. van der Werf: Wijk C, onbewoonbaar verklaard (1981)

Frits van Wel: Gezinnen onder toezicht (1988)

Wijk C Komitee: Slopen nee, behoudt Wijk C (1982)